Luther: vergeving zonder prijskaartje

Het lutherjaar – of het reformatiejaar – staat op het punt te beginnen. Op 31 oktober, hervormingsdag, wordt dat internationaal ingeluid met een groot oecumenisch treffen in Lund. In die plaats in Zuid-Zweden werd in 1947 de lutherse wereldfederatie opgericht. Zelfs de paus zal aanwezig zijn. Gaan we vijfhonderd jaar reformatie herdenken of gaan we het vieren? En hoe staat het ervoor met het lutheranisme?

Dick Vos

Vragen die zich afspelen op de grens van leven en dood – daar denk je anders over wanneer je rekent met God

Dr. Markus Matthias (59) is hoogleraar theologie en geschiedenis van Luther en het lutheranisme (lutherana) aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU Amsterdam). Midden in de woonkamer van zijn huis in Heilig Landstichting, Nijmegen, staat zijn bureau. Vlak erbij een blauw beeld van Luther, een replica van ongeveer een meter hoog van het Lutherbeeld dat in Wittenberg staat. Z'n kinderen hebben hem dat cadeau gedaan.

Gaan we het begin van de reformatie komend jaar gedenken of vieren?

„We gaan het vieren. Het is een feest waard dat vijfhonderd jaar geleden allerlei nieuwe ideeën ontstonden in Europa. En die hadden niet alleen grote invloed op kerk en theologie, maar op de hele cultuur. Dat dat leidde tot een scheiding in de kerken, dat zij zo; de verschillen in overtuiging waren te groot geworden. We vieren dat er vijfhonderd jaar geleden iemand opstond die heel kritisch naar de kerkelijke traditie keek en die – volgens mij – het christelijke en kerkelijk gedachtegoed op een geniale manier opnieuw geordend heeft: Luther. Hij heeft nieuwe ideeën over de kerk ontwikkeld, over de verhouding kerk en staat, het geloofsleven, het dagelijks leven, seksualiteit, en dat allemaal vanuit een overkoepelende visie op wat Christus voor ons betekent."

Op 31 oktober gaat het reformatiejaar van start met een grote manifestatie in Lund. Zelfs paus Franciscus zal komen en dat trekt nogal wat aandacht. Is er niet het gevaar dat het een rooms-katholiek feestje wordt?

„Het zou wel eens zo kunnen zijn dat de Lutherse Wereldfederatie probeert om dichter bij Rome te komen. Alsof de federatie iets mist van de uitstraling van een figuur als de paus, en zich in de praktijk iets daarvan wil toe-eigenen. Alsof de paus toch ook iets van het lutheranisme vertegenwoordigt en de kerken toch eigenlijk heel dicht bij elkaar staan en er bijna sprake is van een grote kerk. Maar dat is eigenlijk niet eerlijk. Dan misken je de grote verschillen die er toch echt zijn. Het is niet verstandig dat niet te willen zien.

Daarnaast bespeur ik iets van toenemende clericalisering in het lutheranisme. De Zweedse geestelijken zijn er bijvoorbeeld trots op dat ze in apostolische successie staan, dat hun geestelijken hun ambt in een ononderbroken lijn van Jezus' leerlingen doorgegeven gekregen hebben. Maar waarom is dat zo belangrijk? Moet je daar je gezag aan ontlenen? Zijn Christus en de Bijbel niet genoeg?

Het blijft belangrijk om duidelijk te zijn, naar jezelf en naar elkaar. In de dogmatiek moet er samenhang zijn tussen de verschillende onderwerpen, en je moet jezelf geen compromissen in het denken toestaan. Gewoon logisch redeneren. Maar wat vervelend is, is dat we soms te veel willen vasthouden aan ontstane tradities – dat we vinden dat we altijd alles moeten meenemen. Je moet de moed hebben om dat stelsel los te laten. En dat betekent niet direct dat er sprake is van verwatering, als je maar nauwkeurig blijft denken en redeneren. Dat is tegelijk de juiste manier om nader tot elkaar te komen – door gewoon op basis van argumenten te concluderen dat een ander het misschien toch net wat beter ziet dan jij. Of niet natuurlijk. Onze wereld verandert en we kunnen leren van elkaars tradities.

> Wat vervelend is, is dat we soms te veel willen vasthouden aan ontstane tradities

Maar als we naar het rooms-katholicisme kijken, dan denk ik dat de verschillen nog te groot zijn. De paus is de baas over de deur naar de hemel - in alle pauselijke wapens staan de sleutels van Petrus die in Matteüs 16 genoemd worden. Daarop baseert de Rooms-Katholieke Kerk haar macht, bijvoorbeeld om gescheiden mensen uit te sluiten van de eucharistie. De gedachte dat de kerk gaat over de toegang tot de hemel, heeft echt grote gevolgen voor het denken. Als je de 95 stellingen van Luther leest, zie je meteen waarom dit hele stelsel – en niet alleen de aflaat – voor Luther aanleiding was voor de reformatie."

Wat heeft het lutherse gedachtegoed ons vooral te bieden in deze tijd?

„Een luthers inzicht – misschien is dat sterker een inzicht van Luther zelf dan van de lutherse theologie zoals die zich ontwikkeld heeft – is die van het schenken van vergeving zonder daar direct aan te verbinden dat de gerechtigheid hersteld moet worden. Een onvoorwaardelijke vorm van aanvaarden die gericht is op het herstel van vrede; gewoon de ander ruimte bieden om te leven.

Onze wereld is te sterk gericht op gerechtigheid die te maken heeft met evenwicht. In ieder geval is de theologie er sinds Augustinus steeds van uitgegaan dat als er iets fout gaat – en dat is dan zonde – genoegdoening noodzakelijk is. En omdat de mens de prijs van de zonde zelf niet kan betalen, wordt dat plaatsvervangend bewerkstelligd door Jezus – in zijn dood, met zijn bloed – of door een heilige. Doordat er betaald is – een prijs – is de gerechtigheid weer hersteld en is er weer evenwicht.

Luther zou zeggen: God zoekt óns op. Het is helemaal niet mogelijk dat wij mensen God kunnen benaderen en dat we daarvoor eerst rechtvaardig geworden moeten zijn en dat daarvoor een prijs betaald is. God komt óns juist nabij – in Christus. Zomaar. Maar dat is wat wij eigenlijk niet kunnen verdragen.

Kerst krijgt daarmee een belangrijker functie dan nu vaak het geval is. In de vleeswording van God, in de 'incarnatie', komt heel duidelijk naar voren dat God neerdaalt naar de mens om nabij te zijn. En in Duitsland, waar ik vandaan kom, zeggen we dan ook dat het hout van het kruis hetzelfde is als dat van de kribbe; het kruis is de noodzakelijke consequentie van de incarnatie. Als God zomaar nabij komt, kunnen wij dat niet verdragen, omdat dat niet past in onze opvattingen over evenwicht en rechtvaardigheid. Terwijl als God ons in een mens – in Jezus – nabijkomt, hij juist afziet van zijn macht.

Het is ook precies de reden waarom in de lutherse kerk altijd iedereen uitgenodigd wordt voor het avondmaal. Jezus komt naar de mens toe zoals die is. En de mens hoeft daar niet eerst van alles voor te doen. Als hij zelf zijn eigen nood maar beseft. In, mét en ónder brood en wijn is Jezus dan aanwezig. Nog steeds dezelfde: als God en mens, als God met mens – Immanuel. Het verbeeldt zo ook dat God blijvend op zoek is naar ons. En hoe dat dan werkt, dat doet er helemaal niet toe. Het woord consubstantiatie is daar wel opgeplakt om het af te zetten tegen de katholieke en calvinistische opvattingen, maar Luther en de lutheranen zullen dat woord niet gebruiken; veel te fysisch gedacht. Het gaat niet om lichaam en bloed, en het gaat niet om een ruil, het gaat om Gods presentie in onze tijd en ruimte.

In de praktijk hebben het lutheranisme en de lutheranen misschien het nodige overgenomen van het gedachtegoed dat teruggaat op Augustinus – misschien zijn de lutheranen op dit punt net zo protestants als andere protestanten – maar dit is een kern van Luthers gedachtegoed. Ik heb Luthers oeuvre erop nagezocht, maar Luther heeft nooit geschreven over de 'toerekening' van de verdiensten van anderen voor onze persoonlijke rechtvaardigheid. Het gaat niet over herstel van de relatie, maar over het nabijkomen van God."

In Nederland is de Evangelisch-Lutherse Kerk opgegaan in de Protestantse Kerk in Nederland. Was dat een juiste keuze?

„Het aantal leden van de lutherse kerk in Nederland maakte waarschijnlijk dat deze keuze erg voor de hand lag. En wanneer je concludeert dat de inhoudelijke verschillen niet onoverkomelijk zijn, dan moet je niet gescheiden verder willen gaan. Maar zeker ook bij samengaan, geldt dat de partners de eigen tradities niet mogen inbrengen als massieve blokken waarover verder niet gepraat kan worden. Samen terug willen naar de Bijbel, gaat het dan om. Niet hameren op wat hervormd is, of gereformeerd of wat luthers, of dingen doen omdat onze voorouders ze altijd zo hebben gedaan. Maar bereid zijn om samen opnieuw te bezien wat we van Luther of Calvijn kunnen leren. Elke generatie is zelf verantwoordelijk voor de eigen keuzen en posities; we mogen ons niet verschuilen achter tradities.

> Jezus komt naar de mens toe zoals die is. En de mens hoeft daar niet eerst van alles voor te doen. Als hij zelf zijn eigen nood maar beseft

Als het gaat om de kerkelijke praktijk, ben ik trouwens niet tegen pluriformiteit. Ik zou me goed kunnen voorstellen dat je in een stad één gemeente bent, maar dat op verschillende plekken de vormgeving van de liturgie en de onderwerpen die aangesneden worden verschillend zijn. Mensen kunnen dan naar de plek gaan waar ze zich het beste thuis voelen of waaraan ze op een bepaald moment behoefte hebben. In verschillende levensfasen kan dat bijvoorbeeld verschillend zijn. Al die vormen en tradities zijn uiteindelijk alleen maar middelen om Christus te volgen – en daar gaat het om."

Hebben het lutheranisme en het calvinisme toekomst, als kleinere stromingen tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de groeiende evangelicale kerken?

„Ik denk het wel. Als we tenminste bereid zijn nauwkeurige theologie te blijven beoefenen en theologie blijven beschouwen als toelichting op ons leven. Als we in staat zijn om de mensen om ons heen duidelijk te maken dat de visies veranderen zodra wij onszelf ook vanuit Gods perspectief zien. Dan kunnen kerk en geloof onmisbare bijdragen leveren aan het zelfverstaan van de mens en aan het beantwoorden van de grote vragen van het leven die zich vaak op de grensgebieden van leven en dood afspelen. Daar denk je anders over wanneer je rekent met God.

Uiteindelijk werkt Rome vooral via rituelen en uiterlijkheden – voor sommigen echt belangrijk – de evangelicalen gaat het vooral om de innerlijke beleving, de protestanten zouden vooral het verstand moeten inzetten. Niet alleen wetenschappelijk en theoretisch, maar waar het gaat om zelfverstaan. En daar komt ook gevoel bij kijken: hoe kun je omgaan met verlies, met gemiste kansen. Theologische reflectie – nadenken over het geloof – kan dan ook troostrijk zijn. Wanneer je erachter komt dat God iets voor jou kan betekenen omdat jij iets betekent voor God."